

BALÁZS GÉZA

Személyes sorok a magyar nyelv és a magam állásáról

Az anyanyelv és én

Gyermekkoromban nem volt viszonyom az anyanyelvemhez. A viszony előbb más nyelvekkel kapcsolatban nyilatkozott meg: kötelező orosztanulás, már jobban kedvelt német, egy szerelmi történet (spanyol), egyetem (latin, angol). A nyelvtanulás sem föltétlenül vezetett a magyar nyelvhez. Ennek ellenére talán nem volt hiábavaló.

Az anyanyelvemhez való viszony valójában a tiltakozásban alakult ki. Tiltakozás az ellen, hogy bántják, bánthatják azokat, akik magyarul beszélnek, és tiltakozás azok ellen, akik a magyar nyelvvel való ösztönös, olykor naiv vagy tudományos foglalkozást egyaránt lenézik, a nyelvművelést áltudománynak kiáltják ki, és kardot rántva ki akarják üldözni az Akadémiáról. Nálam ezzel telt be a pohár, s azóta érzékeny vagyok az anyanyelvvel kapcsolatos kérdésekre.

Egyetemista koromban mutatta meg K. É. barátóm ezeket a sorokat Csoóri Sándortól: „A nyelv maga is elkötelezettség. A nyelv maga is erkölcs. Tisztátalan lenne a lelkiismeretem, ha belenyugodnék abba, hogy azért a nyelvért, amelyen lázbeteg vagy mohazöld szavakkal verset írok, másoknak, bárhol éljenek is, bűnhődniük kell.”

Az anyanyelv olyan, mint a levegő. Ha bőven van belőle, nem veszünk tudomást róla. De ha fogyni kezd, akkor észrevesszük, kapkodunk utána. És akkor is észrevesszük, ha hirtelen erős, friss levegőbe harapunk. Ugyanez mutatkozik meg az identitásunkkal kapcsolatban is. Ha senki nem foglalkozik velem, akkor természetes, hogy magyar, szlovák, német stb. vagyok, de ha elkezdik piszkálni a dolgot, ha folyton érdeklődnek, vagy ha megkérdőjelezik, akkor az ember rátalál az identitására. Olyannyira rátalál, hogy akár még túl is hajszolja. Ha pedig anyanyelvem csodáival találkozom, szép szövegekkel, akkor lelkem megtelik örömmel. Nem véletlenül mondtam ezt a két példát: anyanyelv és identitás szorosan összekapcsolódik.

Akkor elárulom: sem nyelvésznek, sem pedig nyelvművelőnek nem készültem. Bár édesapám, P. Balázs János magyar–latin szakos tanárként nyelvész lett,

főleg a Jókai-kódex kutatója, s nyelvművelő tevékenységet is folytatott, de engem sokkal jobban érdekelték más kulturális jelenségek, különösen mai folklór megnyilvánulások (graffitik, tetoválások, jel-szavak). Hosszú időnek kellett eltelnie ahhoz, hogy rájőjjenek: a dolgok (kultúránk, viselkedésünk, megnyilvánulásaink) mélyén a NYELV rejtőzik, az tart meg, az mozgat mindent. S a nyelv mindenkinek az ANYANYELV, nekem pedig a MAGYAR NYELV. Bár kezdetektől érdekelték a nyelvi kérdések is, szívesen szöszmötöltem régi és új magyar szavakkal, de átfogó élménnyé, sőt szemléletté felnőttkoromban vált nyelvünk, a magyar nyelv. Különösen azért, mert úgy láttam, hogy az arra hivatott nyelvtudományban sokan annyira mellékesnek tekintik.

S ekkor értettem meg Kosztolányi őszinte, mély lelkesedését: „Az a tény, hogy anyanyelvem magyar, és magyarul beszélek, gondolkozom, írok, életem legnagyobb eseménye, melyhez nincs fogható. Nem valami, mint a kabátom, még olyan sem, mint a testem. Fontosabb annál is, hogy magas vagyok-e, vagy alacsony, erős-e vagy gyöngye. Mélyen bennem van, a vérem csöppjeiben, idegeim dúcában, metafizikai rejtélyként. Ebben az egyedülvaló életben csak így nyilatkozhatom meg igazán. Naponta sokszor gondolkok erre. Épp annyiszor, mint arra, hogy születtem, élek és meghalok.”

Úgy látszik, hogy anyanyelvünk, identitásunk jelentőségének, értékének fölfedezésére meg kell ér-nünk. Nekem is idő kellett. Amikor eljött az idő, kiálltam az anyanyelv értékeinek felmutatása, fenntartása mellett. Ezt korábban és érkezésemig a nyelvművelésnek nevezett irányzat látta el. A nyelvművelés melletti kiállításom a tudományos életben némi számkivetettséget, sok népszerűséget és sok munkát, sok emberi kapcsolatot, sőt talán szeretetet jelentett.

A magyar nyelv: csoda

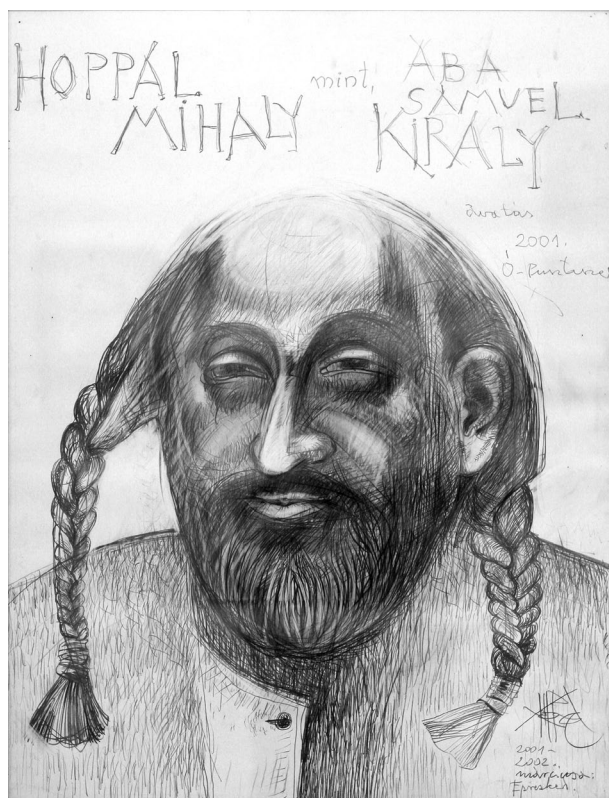
Alapesetben a nyelvész számára egy nyelv kutatása érdelemmentes tevékenység. Minden nyelv lehetőségeit tekintve egyforma, csak az egyik nyelv így, a másik meg úgy alakítja a felszíni formákat. Ám a magyar nyelvész számára a rideg, távolságtartó tudományosság mellett vállalhatóan megjelenhet a tárgy, a magyar nyelv szeretete, az anyanyelv iránti elkötelezettség. Már csak azért is, mert ismerünk olyan nem magyar embereket, akik ódákat zengenek nyelvünkről. Ha nekik fontos, akkor talán nekünk is fontos lehet. Közkézen forog egy páratlanul hízelgő írás

a magyar nyelvről. Szerzője John Bowring XIX. századi angol filológus és diplomata. Érdeemes idézni egyik magyar fordítását:

„A magyar nyelv eredete nagyon messzire megy vissza. Rendkívül különleges módon fejlődött, és struktúrája visszanyúlik arra az időre, mikor még a jelenleg Európában beszélt nyelvek nem léteztek. Egy olyan nyelv, mely szilárdan és határozottan fejlesztette magát, matematikai logikával, harmonikus összeilleszkedéssel, ruganyos és erős hangzatokkal. Az angol ember büszke lehet anyanyelvére, mely az emberiség történelmére és múltjára utal. Az eredetén meglátszik az a különböző nemzetektől származó réteg, melynek összességéből kialakult. Ezzel szemben a magyar nyelv egy tömör kódarab, melyen a viharok a legcsekélyebb karcolást sem hagyták. Nem olyan, mint egy naptár, mely a korrallal változik. Nincs szüksége senkire, nem kölcsönöz, s nem von vissza, nem ad és nem vesz el senkitől. Ez a nyelv a legrégebb, a legdicőségesebb monumentje egy nemzeti egyeduralomnak és szellemi függetlenségnek. Amit a tudósok nem tudnak megoldani, elhanyagolják, úgy a nyelv kutatásban, mint a régészetben. Az egyiptomi templomok mennyezete, mely egyetlen szikladaraból készült, megmagyarázhatatlan. Senki sem tudja, honnan származik, melyik helységből hozták ezt a furcsa, bámulatos tömeget. Hogyan szállították, és emelték fel a templom tetejére. A magyar nyelv eredete ennél sokkal csodálatosabb fenomén. Aki megoldja, isteni titkot fog analizálni, és a titok első tézise ez: kezdetben vala a szó, és a szó Istennél volt, és a szó lett az Isten.”

Bár a tudomány emberének visszafogottnak, tárgyilagosságnak kell lennie, de annyi személyesség talán megengedhető, hogy bevallja: tudományának tárgya, a magyar nyelv – csoda.

Csoda, ahogy ez a nyelv létrejött, kialakult. Nem igaz, hogy ismerjük ennek a titkát. Az uráli-finnugor nyelvrokonság minden nyelvész egybehangzó véleménye szerint létezik, s ki is mutatható. De arra már nincsenek megdönthetetlen bizonyítékok, hogy a finnugorok vagy uráliak valaha valóban együtt is éltek volna. Az uráli-finnugor nyelvrokonság eleve kicsit más jellegűnek tűnik, mint a többi európai nyelv rokonsága. Talán az afrikai vagy óceániai nyelvek élet-történetéhez lehetne hasonlítani – ha tudnánk, mert azok is igen bonyolultak. Van tehát egy nyelvileg kimutatható rokonság, nincs azonban genetikai, történelmi, kulturális rokonság. Visszafelé haladva az

Aba király (grafit)

időben, a Kárpátokon túl, Etelközben elhomályosulnak a nyomok; vezetnek a Volga-Káma és az Ural felé, de vezetnek a Kaukázus felé is. Pusztán logikai úton is feltételezhetjük: népünk kezdeti és előtörténetében számos nyelvvel érintkezett, e nyelvek között kapcsolatok, áthatások jöhettek létre, s a törvényszerű etnikai keveredések nép és nyelv együttesnek gondolt kapcsolatát sokszor megzavarhatták. A „hadak útján”, a vándorlások-hányattatások során kulturális és nyelvi hatások érték az akkor még meg sem nevezett „magyar” nyelvet. Az Ázsia és Európa közötti „országúton” nagy volt a nyelvi, kulturális tülekedés.

Az összehasonlító és a történelmi nyelvtudomány máig nem tud mit kezdeni azzal a kérdéssel: egy valóban kimutatható nyelvi hasonlóság vagy azonosság mennyiben genetikus (közös származáson, együttélésen alapuló), és mennyiben kulturális (areális) kérdés. És nincs pontos meghatározása vagy arányszáma annak: milyen és mennyi nyelvi azonosság kell a genetikus rokonsághoz, s mikortól tekinthetők a hasonlóságok, azonosságok az egymás mellett élés természetes következményének. Ez nem is lenne baj. A baj az, hogy kimondják vagy erőteljesen utalnak rá: a nyelvi rokonság közös eredetet jelent. Nem. Lehet, hogy csak hosszabb-rövidebb ideig való együttélést, erőteljes kulturális-nyelvi hatást.

De vissza a csodához. Csoda tehát a magyar nyelv keletkezése és előtörténete, mert nem látunk bele. Csoda a fennmaradása. A magyar nyelv ugyanis sokszor került végveszélybe. Nyilván már a vándorlások során is, ám erről nincsenek pontos információink. De a letelepedés (honfoglalás) után olyan erős kulturális hatás érte a magyarságot, hogy jószerével akkor ősi szokásaival, hiedelmeivel, vallásával együtt a nyelvének is el kellett volna tűnnie. Igen, az lett volna a természetes, ha a honfoglalás után visszaszorul és eltűnik a magyar nyelv, az akkor már magyarnak nevezett nép nyelvet vált. Ha hitelt adunk a magyar nyelvtörténészek állításainak: a honfoglalás kori és az azt követő időszak földrajzi és személyneveinek nagyobbik része szláv. Ha a nevekben ilyen erős a szláv hatás, akkor vajon miért nem cserélt nyelvet a X–XI. századi magyar?

Azután ott van a magyar nyelv presztízse. Az Árpád-korból alig vannak magyar nyelvemlékek, jóval nagyobb számban maradtak ránk latin szövegek. Az Árpád-korban magyarul írni nem nagyon lehetett, esetleg: „ciki” is volt. Vajon akkor miért nem szorult ki a magyar nyelv? Miért erőlködtek egyesek mégis a nehézkes magyar írással? 150 éves török uralom. Vajon miért nem törökösödött el a magyarság egy része? Habsburg elnyomás. Miért nem németesedtek el a magyarok? Inkább ennek a fordítottja történt: a betelepülők magyarosodtak. Pedig minden ismert törvényszerűség szerint a hódítók és többségben lévők kultúrája és nyelve szokott győzni. Csoda, hogy ez a magyar nyelv esetében nem így történt.

De a legfőbb csoda a XVIII. század vége és a XIX. század eleje. A XVIII. század végén sokaknak feltűnt, akik magyar kultúrát és nyelvet szerettek volna művelni, hogy valamiért tökéletesen nem lehet. Lemaradtunk. Kazinczy meg is fogalmazta: a magyar nyelv – ellentétben a klasszikus és más európai művelt kortárs nyelvekkel – mintha nem lenne alkalmas minden részletnek, árnyalatnak a kifejezésére. Ma azt mondanánk: nyelvi hiány állt elő. Kazinczy ezért indította el a nyelvújítást. Súlyos börtönök után, anyagi nehézségek között, messze a központoktól arra vállalkozott, hogy szellemi pezsgést kezdeményezzen: lelkesítsen, buzdítson, összekapcsoljon embereket, közösségeket, felfogásokat. Ismerek olyan véleményt: ha Kazinczy nem lett volna, lehet, hogy most nem magyarul beszélénk a Kárpát-medencében. Ki tudja, talán túlzás. De annyi igazság van benne, hogy más magyar nyelven beszélénk, és más

lenne a viszonyunk az anyanyelvhez. Kazinczyék érdeme, hogy korszerűsítették, a kor igényeihez igazították a magyar nyelvet, de még inkább az, hogy elültették a fejekben: lehet fejleszteni egy nyelvet. Ez az érzés bennünk magyarokban máig elevenen él. Nem véletlen, hogy sokan másolták: csehek, észtek, törökök; sőt a héber nyelvújítók is.

A nyelvek életéről való tudásunk alapján a magyar nyelvnek fel kellett volna oldódnia, el kellett volna keverednie, el kellett volna pusztulnia itt, Európa közepén. Nem ez történt. Ez a keletről jövő nyelv megerősödött, fölértékelődött, a modern kor nyelvi igényeinek tökéletesen megfelelő kommunikációs nyelvvé vált. Csoda.

A magyar nyelv megtartása: kötelesség

Tehát a magyar nyelv nemcsak önmagától olyan, amilyennek mi ismerjük. Mi, mai magyarok jeles elődeinknek, legfőként Kazinczynak köszönhetjük azt a tudást és hitet, hogy a nyelv fejleszthető. Ezt tükrözi irodalmunk is. Illyés Gyula írja: „Alig van ország, ahol, mint nálunk, annyi szépíró műveiből lehetne külön könyvet vagy könyvecskét összeállítani ilyen címmel: Anyanyelvemről”. Ez a jelenség rám, az antropológusra, nyelvészre, tanárra különös felelősséget ró. Az anyanyelvvel való foglalkozás kiemelt feladatunk, ráadásul érdemes, mert sikeres vállalkozás.

A XX. századi magyarságot, a magyar kultúrát és nyelvet súlyos csapás érte a trianoni döntés miatt. A magyar kultúra és nyelv sok területen visszaszorul. A magyar nyelvhatár minden oldalon foszladozik, a magyarság szórványosodik. Ha a jelenlegi tendenciák folytatódnak, nem túlzó becslések szerint, Székelyföldet és a Csallóközt leszámítva a határokon túl nem lesznek nagyobb magyar nyelvű tömbök. Nyilvánvaló, hogy akit a magyar nyelvért üldöznek, azt nekünk, magyarországiaknak védeni kell. De az is természetes, hogy általában védjük, terjesszük a magyar nyelvet – mert rajtunk kívül ezt soha senki nem fogja megtenni. Ha a magyar nyelv feloldódik, elpusztul, az kizárólag a mi felelőségünk.

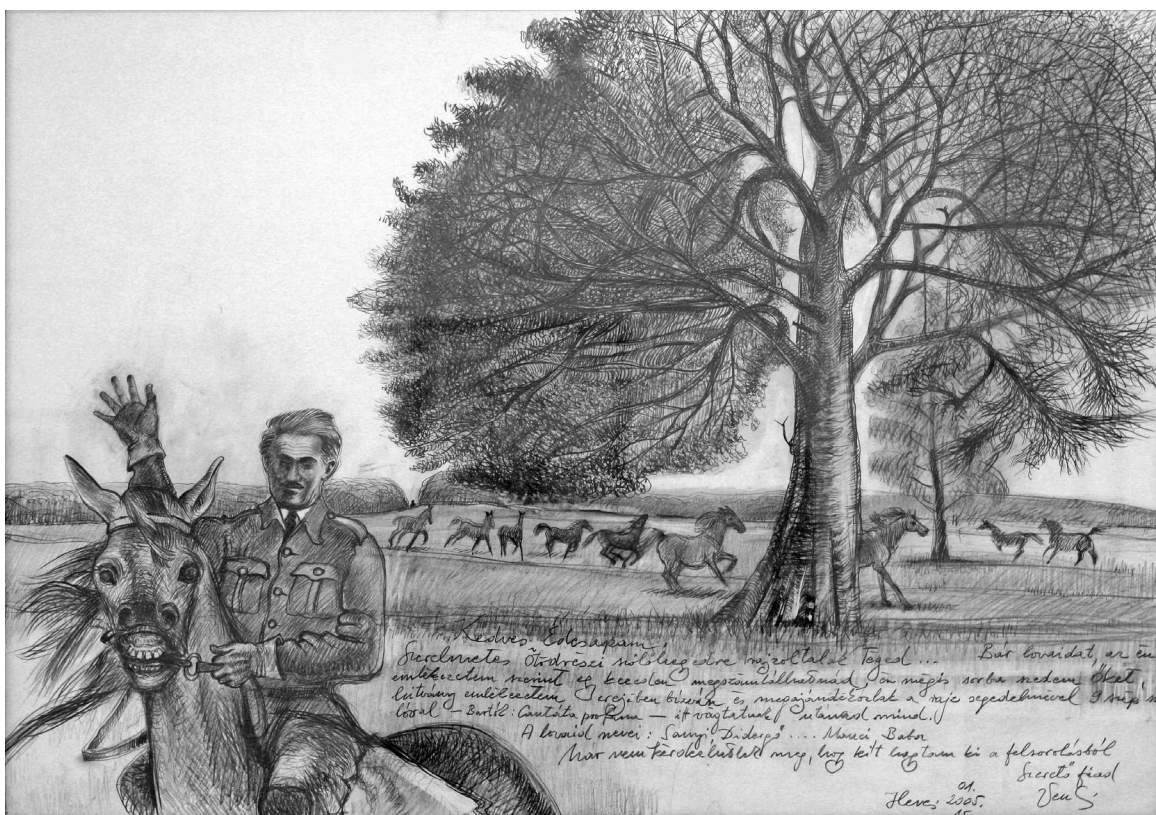
Korunkban új technológiai és társadalmi jelenségek hatnak a nyelvekre, így a magyar nyelvre is. Igazából nem is tudjuk, hogy mekkora hatással vannak ránk a folyamatosan megújuló technológiák. Persze nekünk a magyar nyelv és kultúra a fontos, nekünk arra kell figyelni. Az elmúlt negyedszázadban a nyelvet annyi hatás érte, mint amennyi azelőtt év-

századok alatt sem. A nyelvi változások ennek következtében felgyorsultak. A nyelv mindenre képes, képes is lenne követni a változásokat, de a beszélő ember, az agyi tevékenységek a maguk jellegénél fogva nem. Ezért korunkban megsokasodtak a kommunikációs (kifejezési) problémák. Különös módon az információ és a kommunikáció társadalmá egyre inkább a lélektani és kommunikációs zavarok és konfliktusok társadalmává alakul át. A „túlfejlett” világ, civilizáció sokasodó definíciós problémái újabb és újabb megértési nehézségeket hoznak magukkal. Gondolok itt a jelenségek egyre bürokratikusabb megközelítésére, leírására, szabályozására, a multikulturalizmusból fakadó túlbonyolított és csupa jó szándékból kilúgozásra javasolt beszédmódokra, a társadalmi átalakulások során sokasodó, a kulturális és nyelvi igényességből kiszoruló rétegekre. Nem kell messzire mennünk: a mai Magyarországon mindennapi jelenség az általános iskolát elvégzett, de valójában írni-olvasni-számolni nem tudó fiatal; a nyilvánosságban megszólalni nem tudó érettségizett; az egyetemi padosorokban is szövegértési és helyesírási nehézségekkel küzdő hallgató. Nem gondoltuk volna, hogy az informatika világában ekkora műveltségi problémákkal kell szembesülnünk, hogy ennyire szét szakadhat a társadalom. Az írástudó felelőssége,

hogy erre felhívja a figyelmet, hogy cselekedjen. Mindenki a maga területén. Kodály Zoltán sem hitt a nyelv pusztán önmagában, spontán módon való fejlődésében: „A magyart is tanulni kell, még a született magyarnak is. Ha nem csiszolja, újítja folytonosan, beroszdásodik.”

A magyar nyelv fenntartása, korszerűsítése az én programomban: a nyelvstratégia. Ennek része: a nyelvművelés. És mindez beleágyazódik egy kulturális stratégiába, törekvésbe: felelősen gondolkodni magyarságról, kultúrájáról és nyelvéről. És tenni érte. Számomra ezt a magyar nyelv értékeinek, lehetőségeinek felmutatása jelenti. Nyelvi ismeretterjesztésnek vagy nyelvművelésnek is mondhatjuk. Ez pedig csak akkor lehet sikeres, ha az értékeit ismerő és becsülő közösség van a háttérben. Egy baráti beszélgetésben Panek Zoltán ezt mondta nekem: „Anyanyelvünket csak együtt tudhatjuk jól”. Ezért indítottam el szerényen és fokozatosan a bennünket sokszor megbéklyózó, magunk által kreált és gyakorolt hungaropesszimizmus ellensúlyozására a hungarooptimista programot. Cél és hit nélkül nincsen cselekvés. Számomra így fonódik össze egy látszólag partikuláris kérdés, a nyelvhelyesség, a nyelvművelés egy nagyon is központi kérdéssel: a magyarság fennmaradásának, jóléti fejlődésének, jövőjének kérdésével.

Sétalovaglás (grafit)